

CEMİL MERİÇ VE ESERİ: BÜYÜ BOZUCUNUN İŞLERİ

Mehmet A. Akıncı

- Cemil Meriç'i değerlendirmek anlamına gelen her yargı biraz eksik, biraz yanlış olma ihtimalini taşımakla malul olacaktır. Zira onun eseri hakkında konuşabilmek her şeyden önce tıpkı *Upanişadlar*'ın¹ isim olarak dahi zımında taşıdığı öz anlama uymayı, yani "dizinin dibinde durma"yı gerektirir. Bu, okuyucunun (muhatabın) zihinsel manada diz çökmesi demek de olabilecektir. Cemil Meriç'i anlamaya başlamak Batılı usulleri terk edip usta çırak ilişkisiyle yol almak anlamına gelir. Bu da ondan anladığımız şeyin hep daha iyisiyle, daha doğrusuyla hem tahdit hem tehdit altına alındığı gerçeğiyle yüzleşmektir. Bu metnin, Cemil Meriç'i anlamak sadedinde söyleyeceği şeyleri baştan inkâr ediyor olmamak için şunu belirtmek gerekir ki, buraya kadar dile getirilenler sadece "usul"le ilgilidir ve Meriç'in anlaşılmasının kolay bir şey olmadığını vurgulamak içindir.

Cemil Meriç'in eseri Türkiye'ye özgü modern-muhafazakâr dikotomisinin dar perspektifinde büyük ölçüde dejenerasyona maruz kalmıştır. Mahut çatışkı hakikatin temsillerini belli bağlamlar dâhilinde iki karşıt mensubiyet arasında pay ederek düşünceyi de temel bir meşruiyet sorunsalıyla yüz yüze bırakmıştır. Bizatihi düşüncenin bir "yaranma" ilgisiyle şaibeli kılınması, giderek türlü kabul ritüelleriyle sınanması demek olan bu açmaz, Meriç'in doğru okunması önündeki en büyük engeldir. Türk entelijansiyasının son iki asırlık düşünce yolculuğu varlığını tam da bu çatışkıya borçlu mensubiyetlerin iktidar odaklı kavgasının çalkantılı ve bulanık sularında seyretmiş, ancak tarafsızlığıyla anlam ve değer kazanacak düşünce mahsullerine hayat hakkı tanımamıştır. Kavganın "modern" tarafının muktedir,

¹ "Upanişad"ın etimolojik anlamı "dizinin dibinde durmak"tır. Bu mana tasavvuf geleneğindeki bir efendiye tabi olarak "seyr-i sülûk"a girmekle aynı şeydir.

“muhafazakâr” tarafının ise muhalif olduğu bu vasatta Cemil Meriç’in maruz bırakıldığı yalnızlık, yani arafta kalmak, salt onun tutarlılığını gösterir.

Cemil Meriç, son tahlilde içinde yoğrulup şekillendiği düşüncenin taraflarından biri olmayı tercih etmiştir şüphesiz. Ne var ki tarafların düşünce oluşturduğu bir dünyada düşüncenin tarafı olmakla tarafın düşüncesi olmak arasındaki derin uçurumu fark etmek hiç de kolay değildi. Cemil Meriç’in “araf”ı bu şartlar altında düşünsel yalnızlığın ve entelektüel yurtsuzluğun acısıyla ve fakat amorf yüzüyle arzıendam edecekti. Onun fikrî yalnızlığı büyük ölçüde bir yalnız bırakılma sürecidir. Zira onu öncelikle aidiyet ve mensubiyet bağlarıyla içinden çıkıp geldiği katı modernist aydın çevresi yalnız bırakmış, âdeta derin sükûtuyla unutturmayı yeğlemiştir. Eserini bir şekilde anmak zorunda kalmanın tahfif edici dilini bu kesimin ziyadesiyle akademik eleştiriye tabi görünen inceleme metinlerinde bile rahatlıkla görebilmekteyiz.

Yalnızca bir örnek olması bakımından Tanıl Bora’nın (2010) “Cemil Meriç: Tutarsızlığın Verimi” başlıklı makalesi bu minvalde baştan sona yalnızca psikanalitik tahlili hak eden ve yukarıdaki tespitlerin başlı başına kanıtı sayılabilecek bir metindir. Burada asıl sorulması gereken soru şudur herhâlde: Türkiye’de düşünsel iktidarı elinde tutan modernist aydınlar Cemil Meriç’i neden sevmедiler? Bu deneme bu sorunun cevabıyla birlikte Meriç’in modern dönem Türk düşüncesindeki asıl yerini de belirlemeye çalışacaktır. Bu cümledeki “asıl” ibaresi pek tabii olarak Cemil Meriç gibi bir ismin türlü bağlam ve izlekler doğrultusunda birçok farklı yere konuşlandırılabilceği gerçeğini kabul etmekte fakat onun bilerek veya bilmeyerek “yaptığı şey” hususunda en doğru çözümlenmeye ulaştığı savını da taşımaktadır.

Bir Mümin, Bir İz Sürücü, Bir Büyü Bozucu

Cemil Meriç’in dünyaya gözlerini açtığı yıllar kendine Batı uygarlığında bir yer arayan Osmanlı’nın son çırpınılarıyla batışına tesadüf eder. Bu, aynı zamanda Osmanlı aydınınının Batı’ya topyekûn teslim olup yeni iman uğruna gözünü kararttığı bir dönemdir. Namık Kemal ve Ahmet Midhat Efendi gibi isimlerin sorgulayan, mutedil Batıcılığı unutulmuş, başta Tefvik Fikret olmak üzere ortaya çıkan nesil aydınlar toplumun her şeyiyle sil baştan değişmesini ve her alanda Batılılaşmayı savunmaya başlamıştır. Tefvik Fikret bir vapur yolculuğunda kendisine rastlayan Yakup Kadri’ye (2003) hiç tereddüt etmeden, arzu duyarak artık İngilizlerin gelip ülkeyi işgal etmelerini beklediğini söyleyebilmiştir. Cumhuriyet’e geldiğinde ise inkırazın psikolojisi bu aydınların diline dönüşmüştür çoktan. Tanzimat ile başlayıp II. Meşrutiyet’e dek inancını ve teslimiyetini olgunlaştıran bu yöneliş, Batı düşüncesinin tartışmasız üstünlüğünü içtimai ve siyasal boyuta taşımıştır. Neticede çocuk Cumhuriyet de Türkçü Ziya Gökalp’tan çok Tefvik Fikret ve Abdullah Cevdet gibilerin söyleminden beslenmiştir.

Bir İz Sürücünün Kütüphanesi

Cemil Meriç'in okuduğu kitapların bir listesi yoktur elimizde. Ümit Meriç babasının kütüphanesinin zenginliğini tasvir ederken okuyucusuna bu konuda fikir verebilecek ayrıntılara girmez: “*Çoğu Batılılaşma hareketiyle, Osmanlı topraklarına giren ve sonunda Sahaflar'a düşen kitaplardır bunlar. Meraklı paşaların, Osmanlı bürokratlarının ve entelektüel derinliği olan gayrimüslimlerin konaklarından gelen, okunmuş, üzerinde düşünülmüş kıymetli kitaplar.*” (Meriç, 2018: 248) Ümit Meriç devamla bu kütüphanenin zenginliğine gönderme yapar ama okuyucusuna açık bir bibliyografya tasarımı sunmaz. Bu eksiklik ciddi okuyucu nezdinde Cemil Meriç'in beslenme kaynaklarının derinliğini karanlıkta bırakır. Batı edebiyatını, Batı düşüncesini çoğu örnekte Batılılardan daha iyi kavradığını açıkça görebildiğimiz hâlde Doğu ve özellikle İslam kaynaklarına vukufiyeti hususunda şüphede kalırız. Ümit Meriç aynı eserde şöyle bir anekdota yer verir:

“Kadıköy PEN Kulüp'e davet edilmiş bir Fransız romancı, Jacques Bellefroid orada konuşmasını yapar, soruları cevaplandırır, sonra da ‘Sizin bugün buradan olmayan çok sayıda sanatçınız, düşünürünüz vardır herhâlde, onlardan bir tanesiyle beni tanıştırmak ister misiniz?’ diye sorar. (...) Cemil Hoca'yı tanıyanlar, alıp onu Cemil Bey'in evine getirirler. (...) Fransız yazar, dört tarafı kitaplarla çevrili salonu görünce hızla rafları gözden geçirir, sonra da mağrur ve mütebessim bir edayla oturan Cemil Bey'in suratında bir tokat gibi patlayan şu cümleyi söyler: ‘Mösyö Merik bu kütüphane mükemmel bir Fransız entelektüelinin kitaplığı. Ama siz Türksünüz. Sizin kütüphaneniz nerede?’” (2018: 249)

Bu şartlar çerçevesinde Cemil Meriç'in Türkiye'nin mevcut düşünsel bölünmüşlüğüne temsil eden taraflardan Batılılaşmış-modern olana mensubiyetini tartışmaya gerek yoktur. Dahası o, artık Batı düşüncesinin zaferini ilan ettiği bir vasata doğmuş, yeni inancın talebesi olmuştur. Bu dünyanın tartıştığı şeyler arasında İslam veya Doğu düşüncesi yoktur. Yeni müminler tıpkı Batılı emsalleri gibi Batı düşüncesinin içinden neşet eden ekolleri veya ideolojileri tartışmakta, kendilerine bu inanç dünyası içinde bir yol bulmaya çalışmaktadırlar. Daha sonrasında Meriç'i çağdaşlarından ve diğer inanç paydaşlarından ayrı düşüren neydi o hâlde? Zira 1974'te yayımlanan *Bu Ülke* ile âdeta irtidat eden bir Cemil Meriç vardır karşımızda. Muhafazakâr bakış açısıyla onun daha vicdanlı, daha yerli ve fikrin namusuna düşkün olduğu söylenebilir elbette. Fakat bu bakış kısmen isabetli olsa da Meriç'in düşünsel serüvenini izahta yetersizdir. Onda asıl olan bir iz sürücünün rikkati ve sebatıdır. Nitekim Batı düşüncesinin köklerine inmeyen bir araştırma sizi Hint'e de, Doğu'ya da çıkaramaz. Meriç ısrarlı okumalarının neticesinde önce başka bir dünyanın eşığıne, ardından da “bu ülke”ye varmıştır. Türk modernizminin anlayamadığı yahut anlayıp da içselleştiremediği gerçeklik de budur. Meriç'in keşfi onların nazârında ricattan ve rücadan başka bir şey değildir. Ümit Meriç bu durumu “*Meriç solun kendisini okumadığını bilmekte ve bundan şikâyet etmektedir.*” cümlesiyle dile getirir.

Bir Dünyanın Eşiğinde

Hint, Cemil Meriç için bir inanç yıkımından ziyade derin bir şaşkınlıktır başlangıçta. Nihayetinde onu Hint'e götüren yol da Batı tefekkürünün kuşatması altındadır. Ancak onun "tecessüs"ü bu kuşatmayı yarmayı başaracak, zihni Batı'nın tasallutundan kurtulmuş bir şekilde yepyeni bir düşünce iklimine ulaşacaktır. "60'lara kadar tecessüsümün yöneldiği kutup Avrupa. Coğrafya'mda Asya yok. Hint, benim için Asya'nın keşfi oldu. Avrupa'dan görülen Asya, Avrupalı'nın gözü ile Asya, ama nihayet Asya. Bu yeni dünyada da kılavuzlarım Avrupalı'ydı demek istiyorum. İlk hocam Romain Roland. Ama büyü bozulmuştu, anlamıştım ki tarihte başka Avrupa'lar da var..." (Mağaradakiler, "Yapraklar, İki"). Bu eser yine de Meriç'in Olemp'e ulaşma çabasından koptuğu anlamına gelmez. O, safiyane bir biçimde köklere indiğini düşünmekte, Batı'yı daha iyi anladığına inanmaktadır bu yolla. Fakat kitap, Meriç'in umduğu etkiyi yaratmaktan çok uzak kalmış, gördüğü ilgisizlik derin bir ümitsizliğe kapılmasına yol açmıştır. Ümit Meriç manzarayı şu şekilde tasvir eder: "Bu arayış 60'ların Türkiye'sinde gariplik bulunur, Batılılaşma sevdasına tutulmuş bir ülkede Oktay Akbal'ın tarifleriyle 'eski bir Fransızca hocasının' Asya'da neyi aradığı anlaşılabilir. Oysa Cemil Meriç, Asya'nın Avrupalılaştırırken, Avrupa'nın Asyalılaştığını sezmiş, insanına 'Batı'yla Doğu'nun insan beyninin iki yarım küresi' olduğunu anlatmak istemiştir." (2018: 208) Şu hâlde Meriç'in gördüğü ilgisizlik değil tahfif edici bir tepkidir çünkü modernlerimizin pek hoşnut olduğu bir büyüü bozmaya kalkışmıştır. "Bir tarih hocasının Hint'le uğraştığım için beni nasıl ayıpladığını, çok güç unutulabileceğim. Eskiden Batı aforoz edilirdi, şimdi Doğu aforoz ediliyor. Daima aforoz, daima duvar, daima husumet." (Ü. Meriç, 2018: 208) Fakat büyü bozulmuştur bir kez. Cemil Meriç henüz, mensubu bulunduğu inanç dünyasının büyüsunü bozduğunun farkında olmasa da asıl kendisini büyüden uyandırmıştır ve açılmış gözlerini bu yeni dünyaya duyduğu tecessüsten alıkoyabilecek hiçbir düş kırıklığı yoktur.

Bir Dünyanın Eşiğinde için Cemil Meriç "En sevdiğim eserimdir, ondan güzelini yazmadım." der (Ü. Meriç, 2018: 210). Oysa okuyucusunun gözünde Bu Ülke'nin yeri tartışılmaz bile. Batı'nın büyüsunünden Hint keşfiyle uyanan düşünür, hakikat yolculuğunda doğru bir menzile ulaştığının bilincindedir. Bu yüzden olmalı ki emeğinin ve yaptığı keşfin okuyucuda hak ettiği karşılığı bulamadığından yakınır:

"Düşünce dünyasını fethetme koşanların uğrayacağı ilk ülke Hint olmalı. Hint bütün inançlara söz hakkı tanır. Çağdaş Avrupa en aydınlık taraflarıyla Hint'in bir devamıdır. Hint belki bütün hakikat değil, ama hakikat. Bu kitap çağdaşlarımızı papağanlıktan kurtarmak için yazıldı. Bir kaçış değil, bir arayış." (Ü. Meriç, 2018: 208)

Meriç, çaresizce çağdaşları olan modernist entelijansiyanın kendisini anlamasını ummuştur. Büyük ihtimalle bahsi geçen zümrenin kendisini bir inanç yıkıcı, bir inkârcı olarak gördüğünü de fark edememiştir. Bu duruma bir de

muhafazakârlardan gördüğü teveccüh eklenince anlayışsızlık yerini anlamaya değer bulmamaya bırakmıştır. Bugünün ortalama bir entelektüel okuyucusu içinden çıkıp geldiği çevrenin ona karşı bu tutumunu şaşkınlıkla karşılar yine de çünkü düşünceyi her şeyin üzerine koyduğunu iddia eden bir dünya görüşünün mensuplarından beklenen, karşılıklarına çıkan ve salt düşünce verimi olan bir esere her şeyden önce saygıyla eğilmeleridir. Diğer türlü ya psikolojinin ya da dinler tarihinin ilgi alanına giren bir tepkidir. Meriç'in başına gelen de tam olarak budur. O, modern Türkiye'nin yeni dinine, modernistlerin imanına aykırı bir biçimde inanç esaslı bir öğretinin büyü halesini dağıtmıştır. Hint, akli ve bilgiyi vesayet altına alan Batı düşüncesi büyüsunü bozan, ki Meriç'i de büyülemiştir, karşı büyüdür.

Bu Ülke

Kitap bağımsız, aslında epigraf olabilecek bir bölümle açılır. Meriç, Daniel Defoe'dan yaptığı alıntıya alıntının içeriğiyle ilgisi olmayan bir de başlık koymuştur: *Sihâm-ı Kazâ*. Daha sonra yine kendisi *Kanaviçe* bölümünde göndermenin anlamını açıklar. Şair Nef'î sivri dilinin cezasını hayatıyla ödemiştir. Meriç'in bu kitapla yaptığı da ait olduğu entelektüel dünyanın canını sıkacak bir şeydir ve karşılığı hiç de hoş olmayacaktır. Âdeta bir özür beyanı gibi duran alıntı ise şöyledir: "*Hakikati bulan, başkaları farklı düşünüyorlar diye, onu haykırmaktan çekiniyorsa hem budala hem de alçaktır. Bir adamın 'benden başka herkes aldanıyor' demesi güç şüphesiz; ama sahiden herkes aldanıyorsa o ne yap-sın?'" (Meriç, 1999: 75) Yazarın kendisini niçin bu konumda gördüğü, neden bir savunmayla ve o savunmada tuttuğu yeri ihsas ettirecek biçimde başladığı, yalnızca içinde bulunduğu çevrenin tutuculuğuyla açıklanabilir. Modernist Türk entelijansiyasının onu ve eserini hangi saiklerle ve nasıl mahkûm edeceğinin bilincinde olan yazar tam da bu girişle kavganın değil hakikatin yanında durduğunu ifade etmeye çalışmıştır.*

Birinci bölümün ismi *Babil*'dir ve alıntılanan *Tevrat* ayeti insanlığın işlediği cürümden dolayı asla birbirini anlayamayacağı bir kargaşa ortamına atılışını anlatmaktadır. Hemen sonrasında Meriç'e ait ilk metinler gelmeye başlar: *Sağ ile Sol, Gericisi Kim?* İlk metin bu iki kavramın tarihini özetledikten sonra yazarın "*Hristiyan Avrupa'nın bu habis kelimelerinden bize ne? Bu maskeli haydutları hafızalarımızdan kovmak ve kendi gerçeğimizi kendi kelimelerimizle anlayıp anlatmak, her namuslu yazarın vicdan borcu.*" (Meriç, 1999: 79) meydan okumasıyla son bulur. Evet, zımnen derin bir şikâyet ve yakınmadır ama ilgisine de apaçık bir meydan okumadır. İkinci metin de aynı savunmanın bir parçasıdır. Burada Cemil Meriç "gericisi" kelimesinin müptezelliğini gösterdikten başka muhafazakâr kesimin sloganlaştırdığı o meşhur cümlesini de söyler: "*Murdar bir hâl'den muhteşem bir maziye kanatlanmak gericilikse her namuslu insan gericidir.*" (Meriç, 1999: 80)

Ardından *İzm'ler* bölümü gelir. İlk metinde "obskürantizm" ile hesaplaşmaya girişen Meriç, Türkiye'de obskürantizmi hangi kesimin temsil ettiğini açık-

lamasa da Avrupa tarihinden birazcık haberdar okuyucunun Avrupa Orta Çağ'ında kilisenin tekelinde tuttuğu bilginin iktidarını tepe tepe kullandığını anımsayacaktır. Geriye Türkiye'de bilgi iktidarının kimin elinde olduğu sorusu kalır. Yazar bunu açıklama gereği duymaz çünkü cevap bellidir: Modernist-sol entelijansiya. Çağdaşı olduğu Türk modernistleri bilgi iktidarını acımasızca kullanmakta, tüm ülkeyi tek bir düşünce ya da ideolojiye mahkûm etmektedir. İfşasını biraz müphem ve kısa tutan yazar kendi yerini şu ifadelerle belirtir: “*Kırk beş milyon, kırk beş milyona düşman kesilmiş. Obskürantizm heylûlâsı yok edilmedikçe, herhangi bir diriliş hayaline kapılmak çılgınlık.*” (Meriç, 1999: 92)

Kitabın devamını ister bir yıkım faaliyeti sayalım isterse inşa, fark etmez. Zira aklın, zihnin, hafızanın inşası anlamına gelen her metin, yazarın bozduğu büyüye nispetle bir yıkım anlamına da geliyor. Örnekler hep yeni inancın rikkatten ve hakikat aşkından yoksun, çabasız müminlerini ifşa etmektedir: “*Rıza Tevfik, (Said Halim) Paşa'nın felsefe hocasıydı. 'Kamûs-u Felsefe' yazarı geniş teccüssüne rağmen mâbedi pencerelerinden seyreder, içeri girmez. Daha sonrakiler mâbedin varlığından bile habersiz.*” (Meriç, 1999: 105)

Kitap bir yandan Türkiye'nin Batılılaşma macerasının tarihidir, bir yandan da bu maceranın öncülerinin zihinsel düzeyleri Batı'nın sancılı modernleşme sürecinden habersizlikleriyle birlikte tanıtılmaktadır. Bunlar iman ettikleri sonuç ya da ürünün nedenlerini ve kaynağını bilmeyen, araştırma gereği duymayan, en masumlarının ifadesiyle “aşkının esiri” olmayı bile özgürleşme sayan kimselerdir. Şimdi karşılarında aynı sonuçtan nedenlere, kaynağa, köklere inen ve orada bambaşka bir hakikatle karşılaşan Cemil Meriç vardır. Öncülerden şefkatini esirgemeyen Meriç, mutad hakperestliğiyle değerlendirir onları:

“Ortak vasıfları müstağripliği bu gençlerin. Ama faziletleri ve günahlarıyla Osmanlıydılar. Daha sonraki nesiller gibi yabancılaşmamışlardı. Evet, geçen asrın aydınları, aynı kanaatları paylaşan mütecanis bir kitle değildir. Hatta her aydın, hayatının belli merhalelerinde oldukça faklı düşüncelerin havarisidir. Koca bir asrı, birkaç haramzâde evladına bakarak mahkûm edemeyiz.” (1999: 132)

Hüsamettin Arslan “*Cemil Meriç'i anlamak için çağdaşlarına bakmak lazım; Cemil Meriç'in birçok çağdaşı ne kendi uygarlıklarının marjinde durabildiler ne de ilgilendikleri, hayranlık duydukları Batı düşüncesinin marjinde durabildiler. Onlar kendi medeniyetlerinden bilinçli olarak çıkmayı, kaçmayı tercih ettiler, “out” oldular ve dolayısıyla kendi medeniyetlerine yukarıdan baktılar, majininden değil. Marjinde durmak bize hem kendi geleneklerimizden beslenme imkânı, hem de dönüp onu eleştirme imkânı verir.*” der (2018: 48).

Yukarıda bahisleri sıkça geçen Türk modernistlerinin (Meriç'in çağdaşlarından bu yana bu kavram solun uhdesindedir artık) ideal entelektüel tipolojisinin karşısındaki durumları tam olarak budur. Onlar Cemil Meriç'i okumak

zorunda kaldıkça okumalarını neredeyse onda yanılı ve çelişkiler bulmaya hasretmişlerdir. İmandan anlamaya geçmiş bir tefekkür ehli olarak Meriç'in, dikkatli okunduğunda çelişki gibi duran birçok yargısını belli bağlamlar dâhilinde dile getirdiği apaçık görülebilir. Yukarıda yer verilen "tutarsızlık" iddiası ise onu ve eserini ifade etmekten çok uzak bir istihfaftır. Kendisi de imanını kaybetmenin acısını yaşayan biri olarak onun modernist çağdaşlarından en önemli farkı; bozduğu, bozulmasına yardımcı olduğu büyüünün yerine hakikati, hakikat aşkını koyabilmesidir. Bu, muzaffer Batı düşüncesinin mutlak hakikat olduğu kabulünün terk edilmesiyle beraber hak ettiği değer de verilmesidir. Eseriyle yaptığı şey de Batı düşüncesinin inkâr edilmesi değil, bu düşüncenin oluşturduğu büyüünün bozulmasıdır. Türkiye ölçeğinde bu büyü, gözü kapalı girilen bir inanç sistemi demektir ve büyüünün bozulması bu imanının müminlerinin affedemeyeceği bir ihanettir.

Kaynaklar

- Bir Entelektüel Tedirgin-Hece Dergisi Özel Sayısı*, Sayı: 157, Ankara 2010.
- Bora, Tanıl, "Cemil Meriç: Tutarsızlığın Verimi", *Cemil Meriç: Bir Entelektüel Tedirgin, Hece Dergisi Özel Sayısı*, Sayı: 157, Ankara 2010.
- Kaya, Korhan (çev.), *Upanişadlar*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Meriç, Cemil. *Bir Dünyanın Eşiğinde*, Ötüken Yayınevi İstanbul 1976.
- Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- Meriç, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2018.
- Öz, Asım (haz.), *Cemil Meriç Kitabı: Bu Ülke'yi Yeniden Düşünmek (Sempozyum Tebliğleri)*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2018.